

Μ. ΦΩΤΙΑΔΗΣ

ΚΙΤΡΙΝΗ ΛΙΜΝΗ, ΝΟΜΟΥ ΚΟΖΑΝΗΣ, 1987.
ΠΡΟ-ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Στο νοτιότερο τμήμα της λεκάνης της Πτολεμαΐδας, σε μία περιοχή όχι μεγαλύτερη από 35 τετρ. χλμ. (Σχ. 1), είναι γνωστή από παλιές και από πρόσφατες επιφανειακές εξερευνήσεις μία συγκέντρωση 13 προϊστορικών θέσεων (Καραμήτρου-Μεντεσίδη 1986, όπου και προγενέστερη βιβλιογραφία). Η μορφή τους — χαμηλές εκτεταμένες τούμπες — καθώς και η ποικιλία του αρχαιολογικού υλικού που συναντάει κανείς στην επιφάνειά τους δείχνουν ότι οι θέσεις ήταν οι μακροχρόνιες εγκαταστάσεις μιας αγροτικής κοινωνίας. Ας τις πούμε «θέσεις-χωριά» ή «οικισμούς», φτάνει να μη παραπλανηθούμε από τις εννοιολογικές διαστάσεις αυτών των όρων η ποικιλία των δραστηριοτήτων που εξασκούνταν μέσα στα όρια των θέσεων δεν έχει παρά μικρή σχέση με την αντίστοιχη ποικιλία που ξέρουμε από τα χωριά των πρόσφατων ιστορικών χρόνων.

Το παλιότερο υλικό από τις θέσεις ανήκει πιθανόν στην 6η χιλιετία π.Χ. Οι θέσεις κατοικήθηκαν πυκνά στην 5η, 4η και σε μέρος της 3ης χιλιετίας. Ίχνη από νεότερες εποχές είναι σποραδικά. Το κύριο οικοδομικό υλικό των οικισμών ήταν λάσπη και κλαδιά δέντρων, αλλά υπήρχαν και λιθοκατασκευές (Καραμήτρου-Μεντεσίδη 1986).

Η περιοχή, που βρίσκεται σε υψόμετρο 656-680 μέτρα, καλλιεργείται σήμερα πολύ εντατικά και σχεδόν αποκλειστικά με ζαχαρότευτλα και σιτάρι/κριθάρι. Χωρίς εξαίρεση, οι θέσεις υφίστανται σημαντική αλλοίωση από τη μηχανική άροση, που το βάθος της κυμαίνεται από 0,5 μέχρι 1,20 μέτρα. Επιπλέον, πολλές από τις θέσεις πρόκειται να εξαλειφτούν στα επόμενα 30 χρόνια με την επέκταση του λιγνιτωρυχείου της ΔΕΗ. Μαζί τους θα χαθούν για πάντα και οι ζωτικοί χώροι όλων των θέσεων, και, έτσι, και οι απαραίτητες για την εξάσκηση της αρχαιολογίας πληροφορίες για το προϊστορικό φυσικό περιβάλλον. Η αρχαιολογική έρευνα που εγκαινιάστηκε φέτος στην περιοχή πλαισιώνεται από αυτές τις (κοινές, πια, σ' όλο τον κόσμο) συνθήκες και χρονοδιάγραμμα. Η φετινή έρευνα είχε σαν αφετηρία της το να φωτίσει τους προϊστορικούς κοινωνικούς σχηματισμούς στην περιοχή. Το πεδίο έρευνας, δηλαδή, αυτού του προγράμματος θα είναι η περιοχή σαν μία ενότητα, αντί για μία απομονωμένη θέση*.

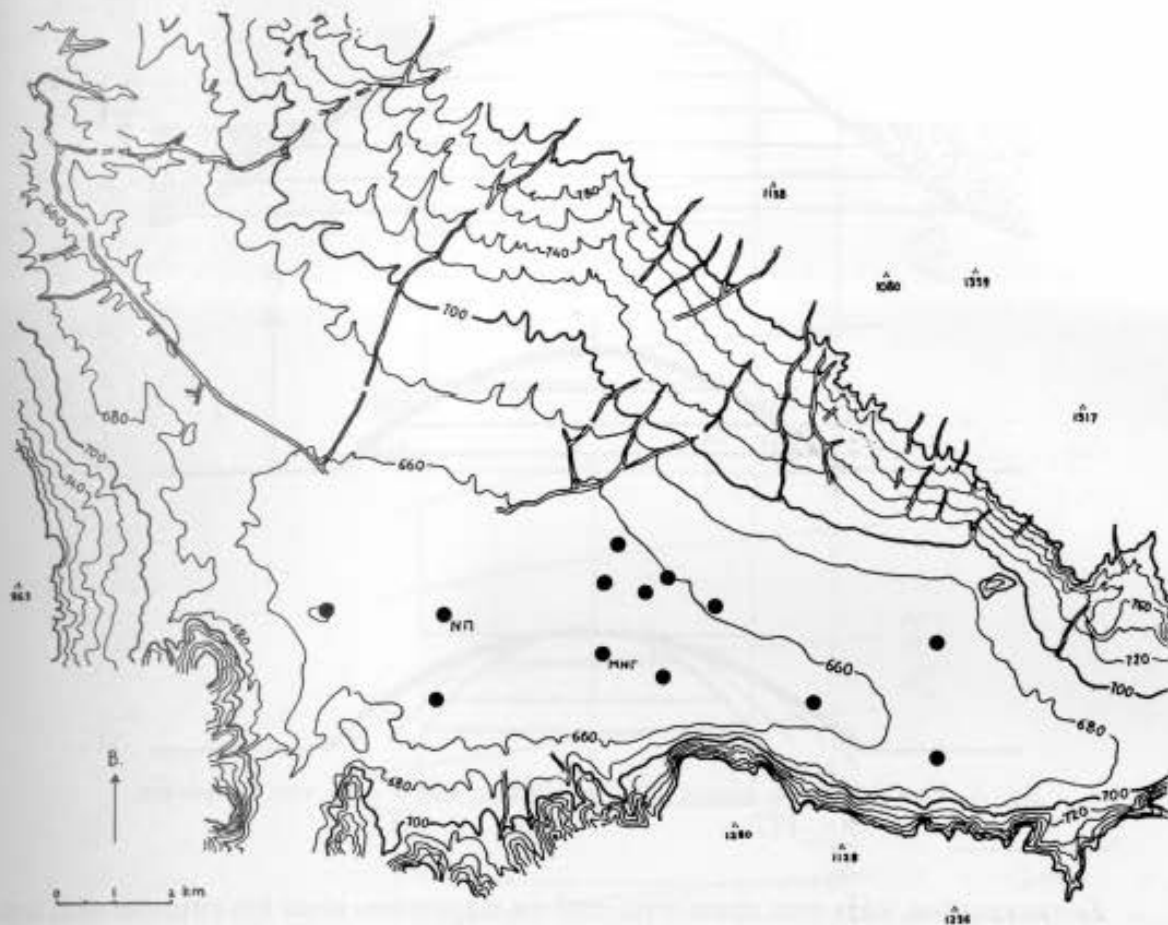
* Η έρευνα χρηματοδοτήθηκε από τη Νομαρχία Κοζάνης και από την Αρχαιολογική Υπηρεσία. Χρυστάω θερμές ευχαριστίες στο Νομάρχη Κοζάνης κ. Κεραμάρη, στο προσωπικό του Αρχαιολογικού

Ένα μεγάλο μέρος της φετινής προσπάθειας απορροφήθηκε από θέματα συστηματοποίησης της εργασίας, από την εκπόνηση στάνταρντ σελίδων ημερολογίου για την καταγραφή ανασκαφικών και επιφανειακών ενοτήτων ως την εγκατάσταση σταθερών σημείων για οριζόντιες και κατακόρυφες μετρήσεις. Οι κατεξοχήν αρχαιολογικές εργασίες περιέλαβαν εντατική επιφανειακή έρευνα σε κομμάτια δύο θέσεων, Τούμπα (Νησί) Ποντοκώμης και Μεγάλο Νησί Γαλάνης, και ανασκαφή στη βόρεια περιφέρεια της δεύτερης θέσης**. Παρουσιάζονται στη συνέχεια μερικά από τα δεδομένα και πορίσματα της επιφανειακής και της ανασκαφής, ενταγμένα στο πλαίσιο των ερωτημάτων που κατεύθυναν την έρευνα. Οι μέθοδοι που αναπτύχθηκαν και που απ' αυτές εξαρτώνται άμεσα αυτά τα δεδομένα και πορίσματα δεν είναι δυνατόν να παρουσιαστούν εδώ.

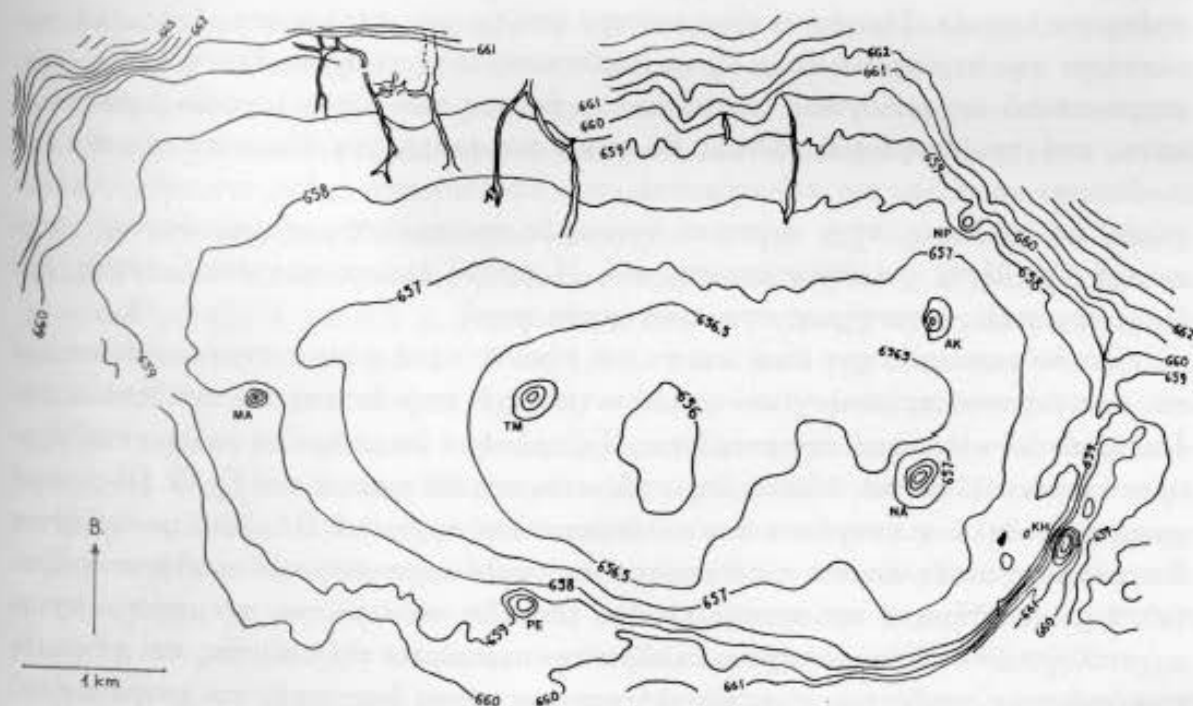
Το χαμηλότερο τμήμα της περιοχής, κάτω από την ισούψή των 659 μέτρων (Σχ. 2), διασχίζεται σήμερα από ένα σύστημα αποχετευτικών και αρδευτικών τάφρων. Το τμήμα αυτό καλυπτόταν σε πρόσφατα ιστορικά χρόνια από νερό (έλος Σαριγκιόλ). Αποξηράνθηκε στη δεκαετία του '50. Τουλάχιστον τρεις από τις προϊστορικές τούμπες βρίσκονται μέσα στο χώρο που σκέπαζε το νερό. Αν και το ακριβές ύψος της στάθμης του νερού στις διάφορες εποχές του έτους είναι για την ώρα άγνωστο, τα ψηλότερα μέρη από τις τούμπες παράμεναν αρκετά στεγνά για να καλλιεργηθούν. Όπως μπορεί να διαπιστώσει κανείς σήμερα, το έδαφος στην κορυφή της κάθε τούμπας διαφέρει αισθητά από το έδαφος στα πόδια της. Τα ψηλότερα μέρη χαρακτηρίζονται από γκριζωπά καφέ χρώματα (7.5 YR 5/2 - 10 YR 6/2) με σχετικά μεγάλο ποσοστό άμμου (40-70%), ενώ στα χαμηλά επικρατούν βαρύτερα και πιο σκοτεινόχρωμα χρώματα (ποσοστό άμμου συνήθως κάτω από 35%, χρώμα 10 YR 3/1). Διαφορές διαπιστώνονται επίσης και στη διατήρηση του αρχαιολογικού υλικού. Όστρακα από τα ψηλότερα σημεία είναι κατά κανόνα καλυμμένα με ασβεστιακά ιζήματα, κάτω από τα οποία διατηρείται σε ποικίλο βαθμό το επίχρισμά τους. Αντίθετα, όστρακα από τα χαμηλά μέρη έχουν έντονα διαβρωμένες επιφάνειες χωρίς ασβεστιακά ιζήματα. Οι διαφορές αυτές στη διατήρηση του αρχαιολογικού υλικού και στη σύσταση του χώματος εξηγούνται ως ένα σημείο αν λάβει κανείς υπόψη το ιστορικό σενάριο: τα χαμηλότερα μέρη των θέσεων, που χαρακτηρίζονται από σκουρότερα, βαρύτερα χρώματα και διαβρωμένα όστρακα, είναι μέρη που σκεπάζονταν τακτικά ή μόνιμα από το νερό. Η εξήγηση αυτή, όμως, έχει προβληματικές συνέπειες που δεν μπορεί να αγνοηθούν. Η φετινή εργασία στην περιοχή είχε σαν κατευθυντήριο στόχο της τη διερεύνηση αυτών των προβλημάτων.

Μουσείου Κοζάνης κκ. Α. Κύρινα, Δ. Πανογιλίδη και Κ. Πανογιλίδη, και στον κ. Σ. Κελεμεκερίδη. Προπάντων, ευχαριστώ τη Γεωργία Καραμήτρου-Μεντεσιόδη, αρχαιολόγο της ΙΖ' Εφορείας, που με προσκάλεσε να οργανώσω και να διευθύνω τη φετινή έρευνα, και για την πολλή φροντίδα κατά τη διάρκεια της εργασίας.

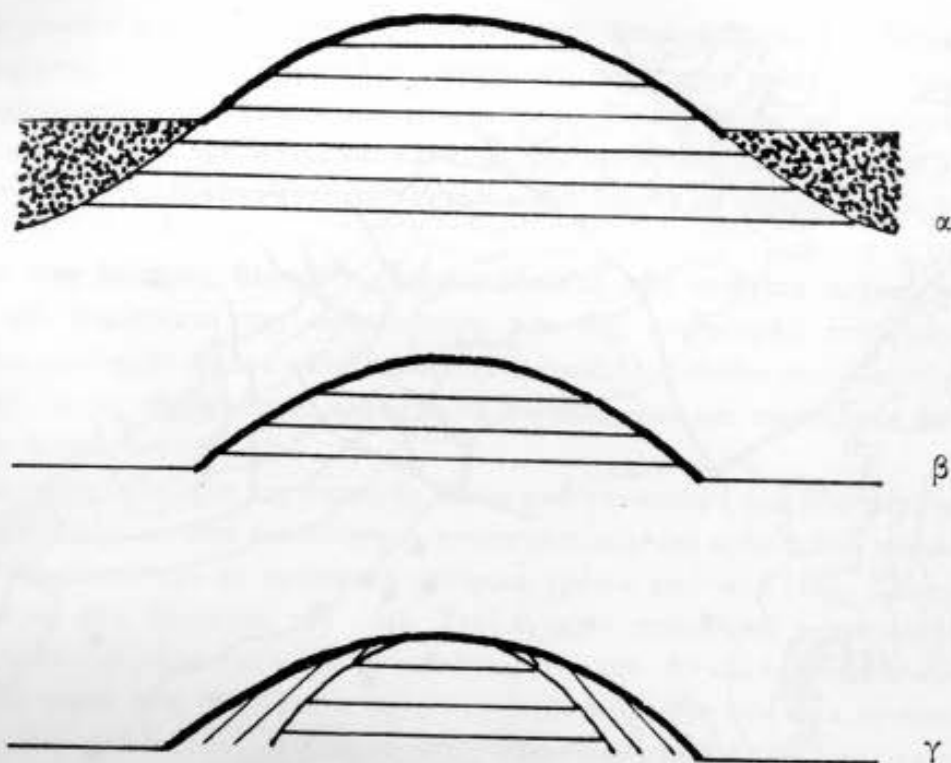
** Την έρευνα, μαζί με το χειρωνακτικό της μέρος, μοιράστηκαν οχτώ φοιτητές και απόφοιτοι του Αρχαιολογικού του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, οι Μαρία Κυριακίδου, Ντίνα Κωστή, Κλαίρη Μπλουγούρα, Νένη Παρίση, Ειρήνη Ρώσσιου, Άννα Στρούλια, Παναγιώτης Τσέλεκας και Αρετή Χονδρογιάννη.

Σχ. 1. Η περιοχή της λεκάνης της Πτολεμαίδας.

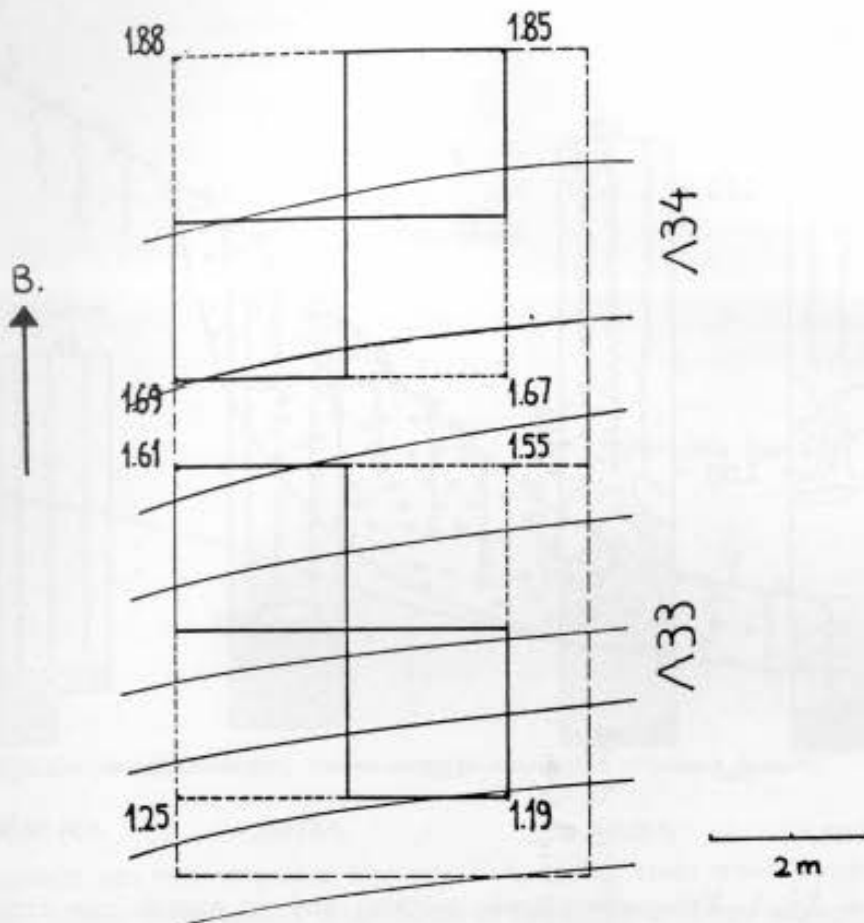
Σχ. 2. Το χαμηλότερο τμήμα της λεκάνης κάτω από την ισούψη των 659 μ.

Σχ. 3. Εναλλακτικές λύσεις στις αποθέσεις κάτω από την επιφάνεια.

Συγκεκριμένα, κάτι που προκύπτει από τα παραπάνω είναι ότι επιφανειακά, και επομένως τα πιο πρόσφατα, λιμναία ιζήματα έχουν σχετικά σκούρο χρώμα και βαρεία σύνθεση. Οι προϊστορικές τούμπες, όμως, φαίνεται να είναι «αχτισμένες» από διαφορετικό υλικό. Από πού προέρχεται αυτό το υλικό; Επιπλέον, είναι δυνατό τα πρόσφατα λιμναία ιζήματα να είναι νεότερα από τις τούμπες και, επομένως, να έχουν σκεπάσει την περιφέρειά τους. Στην περίπτωση αυτή τι σχέση έχει η έκταση του επιφανειακού αρχαιολογικού υλικού με την έκταση των αρχαιολογικών αποθέσεων κάτω από την επιφάνεια; Όπως θα φανεί παρακάτω, τα δύο αυτά ερωτήματα συνδέονται με άλλα, πιο ενδιαφέροντα, που αφορούν στη σχέση του κατοικημένου χώρου με τη λίμνη, στην αγροτική οικονομία της προϊστορικής κοινότητας, στην εκλογή της θέσης για εγκατάσταση, κ.ά. Η φετινή έρευνα επιτρέπει μερικές, όχι όμως οριστικές, απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά.

Το δεύτερο ερώτημα είναι και το πιο εύκολο: κατά πόσο η σημερινή διασπορά του επιφανειακού αρχαιολογικού υλικού αντιστοιχεί στην έκταση των αποθέσεων που διατηρούνται κάτω από την επιφάνεια; Το ερώτημα θα μπορούσε να έχει τουλάχιστον τρεις εναλλακτικές λύσεις, όπως φαίνεται στο διάγραμμα του Σχ. 3. (Η χοντρή γραμμή υποδηλώνει επιφάνεια που καλύπτεται από αρχαιολογικό υλικό με οριζόντια διαγράμμιση υποδηλώνεται η έκταση των υπόγειων αρχαιολογικών αποθέσεων). Στο (α), λιμναία ιζήματα πρόσφατης ηλικίας (δηλαδή, νεότερα του σχηματισμού των αρχαιολογικών αποθέσεων) έχουν καλύψει την περιφέρεια της τούμπας, και η έκταση των υπόγειων αποθέσεων είναι μεγαλύτερη του χώρου διασποράς του επιφανειακού υλικού. Στο (β), η επιφανειακή διασπορά αντιπροσωπεύει την έκταση των υπόγειων

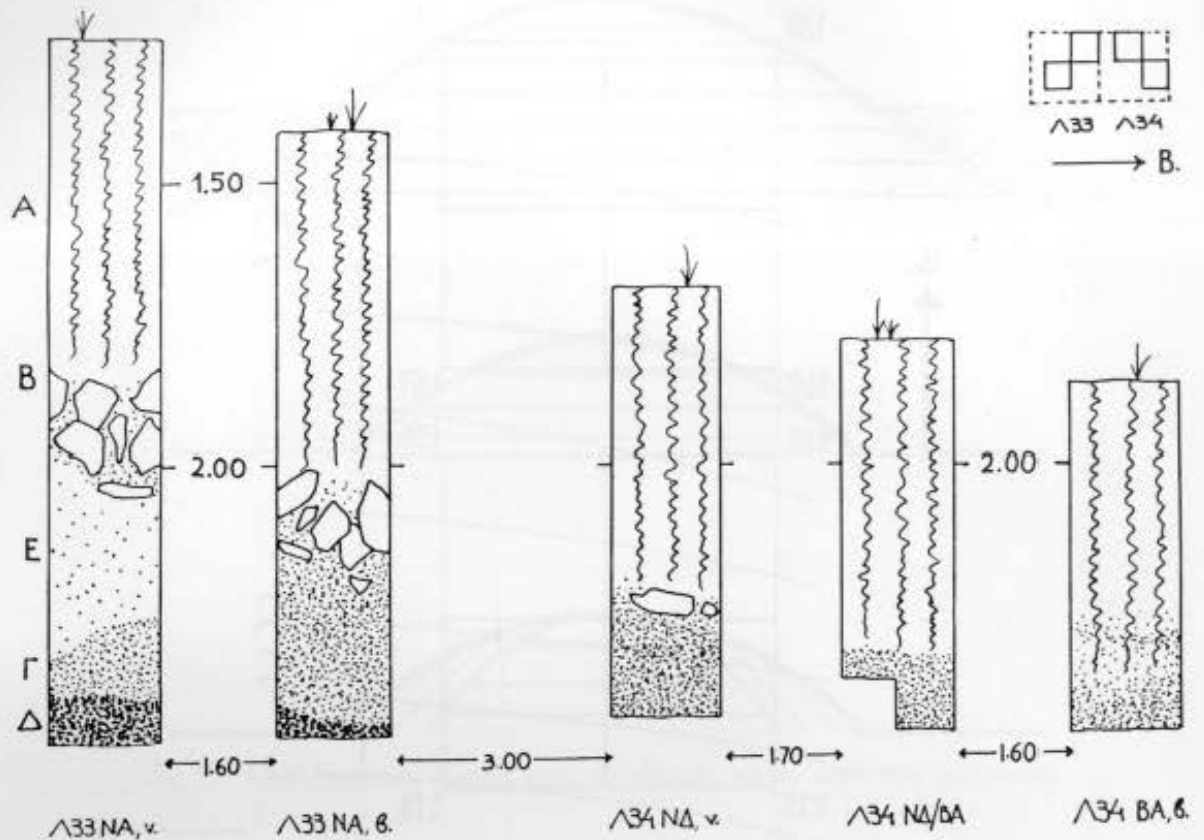

Σχ. 4. Διάταξη ανασκαμμένων τετραγώνων.

αποθέσεων, ενώ στο (γ) η περιφέρεια της τούμπας (πλάγια διαγράμμιση) αποτελείται από υλικό που προέρχεται από τη διάβρωση του υψηλότερου μέρους της, και οι υπόγειες αποθέσεις καλύπτουν μικρότερη έκταση απ' ό,τι η επιφανειακή διασπορά.

Από την επιφανειακή και την ανασκαφή στο Μεγάλο Νησί Γαλάνης έγινε φανερό ότι η πραγματική κατάσταση είναι πιο περίπλοκη από ό,τι δείχνουν τα τρία αυτά εναλλακτικά μοντέλα. Εντοπίστηκε καταρχήν το όριο της διασποράς του επιφανειακού υλικού σε ένα κομμάτι της βόρειας περιφέρειας της θέσης. Ο χώρος βρίσκεται χοντρικά μεταξύ 4 και 4,5 μ. χαμηλότερα από την κορυφή της τούμπας, και, στο χαμηλότερο τμήμα του, μόλις 0,5 ως 1,0 μ. πάνω από την επιφάνεια του κάμπου γύρω από την τούμπα. Ανήκει, δηλαδή, ο χώρος στα χαμηλά μέρη της θέσης, και καλύπτεται από τα πρόσφατα λιμναία ιζήματα. Επίσης, το αρχαιολογικό υλικό στην επιφάνειά του είναι έντονα διαβρωμένο. Στο χώρο αυτό ανασκάφτηκαν τέσσερα τετράγωνα 2×2 μ. Η διάταξη των τετραγώνων φαίνεται στο Σχ. 4, που δείχνει και τη σχετικά μεγάλη κλίση του εδάφους στο χώρο. Τρία από τα τετράγωνα ανασκάφτηκαν μέχρι το φυσικό υπόστρωμα, ο πάτος μάλιστα του βορειότερου βρίσκεται αυτή τη στιγμή χαμηλότερα από το επίπεδο του κάμπου γύρω από τη θέση.

Από τις αποθέσεις που σκάφτηκαν και την εξέταση των παρειών προέκυψαν οι εξής βασικές στρωματογραφικές ενότητες (Σχ. 5).

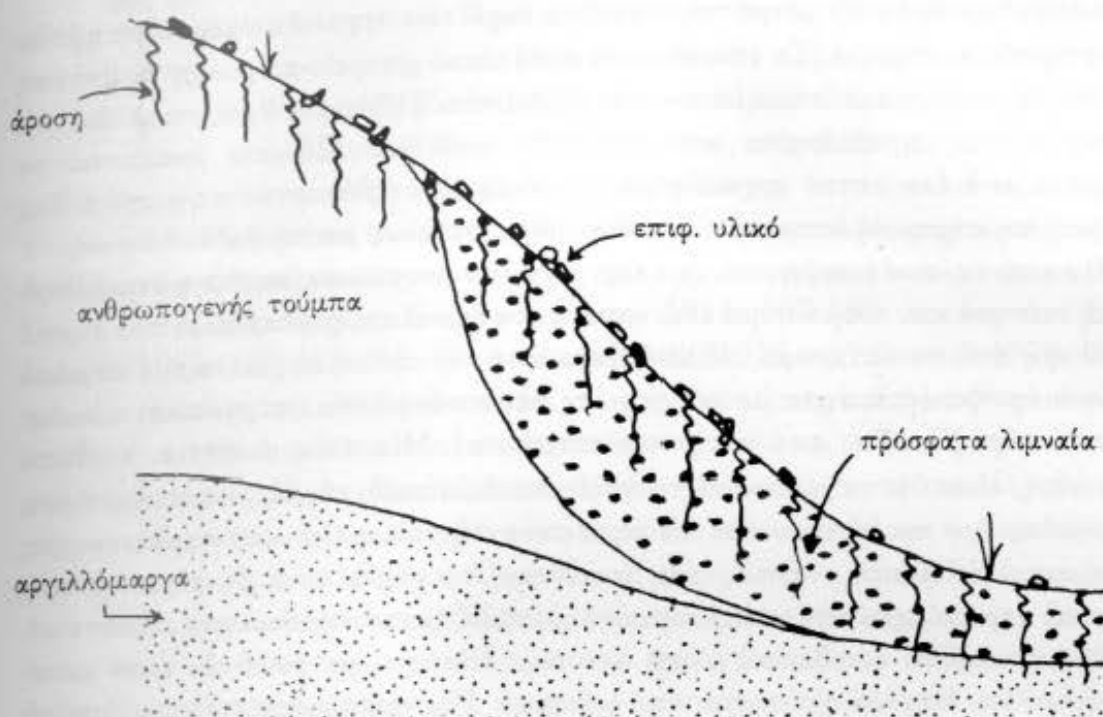

Σχ. 5. Στρωματογραφικές ενότητες από τις παρειές των τετραγώνων.

(Α) Η ανώτερη στρωματογραφική ενότητα, πάχους 60 εκ. περίπου, έχει τη χαρακτηριστική σύσταση των πρόσφατων λιμναίων ιζημάτων. Περιέχει ελάχιστους αργούς λίθους, όπως εξάλλου και η επιφάνεια των πρόσφατων λιμναίων σ' όλη την περιοχή γύρω από την τούμπα. Περιέχει επίσης μεγάλες ποσότητες και ποικιλία προϊστορικού υλικού χωρίς καμμία φανερή διάταξη. Το στρώμα αντιστοιχεί σ' αυτό της βαθειάς άροσης των τελευταίων δεκαετιών. Το αρχαιολογικό υλικό, ιδιαίτερα τα όστρακα, παρουσιάζει την έντονη διάβρωση που έχει και το επιφανειακό υλικό. Από τα ελάχιστα (λόγω της διάβρωσης) κομμάτια που μπορούν να χρονολογηθούν σχεδόν όλα ανήκουν στην 3η χιλιετία («Πρώιμη Εποχή Χαλκού»), υπάρχουν όμως και δείγματα της 4ης χιλιετίας (αντικείμενα από όστρεο σπονδύλου).

(Β) Αδιατάρακτα από την άροση τμήματα μιας προϊστορικής επιφάνειας διακρίνονται σε βάθος περίπου 60 εκ. Τα τμήματα αυτά ξεχωρίζουν από την παρουσία οστράκων μεγάλων αγγείων και κοκάλων ζώων, που βρέθηκαν διαταγμένα οριζόντια, εν επαφή, και συνανήκουν. Επίσης, στο νοτιότερο από τα τετράγωνα η επιφάνεια χαρακτηρίζεται από στρώση αργών λίθων που καλύπτει πυκνά ολόκληρο το τετράγωνο.

(Γ) Από το ύψος αυτής της επιφάνειας και κάτω υπάρχει ένα στρώμα ανοιχτόχρωμης αργιλλόμαργας, αναμιγμένο κατά τόπους στις ανώτερες στρώσεις του με τα πρόσφατα λιμναία ιζήματα. Κατά μεγάλο μέρος, όμως, το όριο ανάμεσα

Σχ. 6. Αρχαιολογικές αποθέσεις κάτω από το σημερινό στρώμα άροσης.

στα πρόσφατα λιμναία και στο στρώμα της αργιλλόμαργας είναι πολύ σαφές. Το αρχαιολογικό υλικό, πάντα διαβρωμένο, ελαττώνεται δραστικά από την κορυφή προς τη βάση αυτού του στρώματος.

(Δ) Κάτω από την αργιλλόμαργα εμφανίζεται η κορυφή ενός πολύ σκοτεινόχρωμου αργιλλώδους στρώματος που είναι αρχαιολογικά άγονο.

(Ε) Στην άκρη του νοτιότερου από τα τετράγωνα μία αμμώδης απόθεση με σαφή όρια παρεμβάλλεται ανάμεσα στη λιθόστρωση και στο στρώμα της αργιλλόμαργας. Το περίγραμμα είναι ενδεικτικό κάποιας μόνιμης κατασκευής που ο σκοπός της δεν έχει εξακριβωθεί για την ώρα.

Όπως φαίνεται στο σχέδιο, η επιφάνεια του στρώματος της αργιλλόμαργας χαμηλώνει προοδευτικά από νότο προς βορρά, με την ίδια περίπου κλίση που έχει και η σημερινή επιφάνεια του εδάφους.

Όταν η κατάσταση αυτή παρασταθεί πιο σχηματικά (Σχ. 6), προκύπτουν οι εξής γενικεύσεις. Οι αρχαιολογικές αποθέσεις κάτω από το σημερινό στρώμα της άροσης στην περιοχή της ανασκαφής μειώνονται συνεχώς από νότο προς βορρά, και ουσιαστικά εξαφανίζονται στο βορειότερο από τα ανασκαμμένα τετράγωνα. Βρισκόμαστε επομένως στη βόρεια περιφέρεια του οικισμού, και τα διατηρημένα προϊστορικά στρώματα δε φαίνεται να επεκτείνονται πέρα από το όριο της διασποράς του επιφανειακού υλικού. Το πρώτο από τα τρία μοντέλα που παρουσιάστηκαν πιο πάνω μπορεί, επομένως, να αποκλειστεί, ως μη ανταποκρινόμενο στα δεδομένα.

Αλλά και το δεύτερο μοντέλο δε φαίνεται να ανταποκρίνεται στα δεδομένα. Το επιφανειακό αρχαιολογικό υλικό επεκτείνεται, με φθίνουσα συχνότητα, προς βορρά

για τουλάχιστον άλλα 15 μέτρα πέρα από το άκρο των αρχαιολογικών στρωμάτων που διατηρούνται σήμερα. Το επιφανειακό αυτό υλικό μπορεί να προέρχεται από τη διάβρωση αρχαιολογικών στρωμάτων που βρίσκονται ψηλότερα, προς το κέντρο της τούμπας —όπως προβλέπεται από το τρίτο μοντέλο. Μπορεί, όμως, και να προέρχεται από ένα λεπτό αρχαιολογικό στρώμα που βρίσκονταν σε μικρό βάθος κάτω από τη σημερινή επιφάνεια και διαλύθηκε τελείως με τη βαθειά άροση.

Μία από τις συνέπειες αυτού του περιγραφικού μοντέλου είναι ότι η στρωματογραφική ενότητα που ονομάστηκε εδώ «πρόσφατα λιμναία ιζήματα» είναι στο σύνολό της νεότερη από το κατώτερο, αδιατάρακτο από την άροση αρχαιολογικό στρώμα που ανασκάφτηκε (επιφάνεια με λιθόστρωση και συνανήκοντα όστρακα και κόκαλα, και λεπτό στρώμα κάτω από αυτήν την επιφάνεια). Μία άλλη συνέπεια, λιγότερο ίσως φανερή, είναι ότι το χώμα από το οποίο αποτελείται ο κύριος (κεντρικός) όγκος της τούμπας δεν προέρχεται από τα πρόσφατα λιμναία αλλά από προγενέστερες (υποκείμενες) αποθέσεις. Όπως ήδη ειπώθηκε, το χώμα αυτό διαφέρει σε υφή, χρώμα και περιεχόμενα από τα πρόσφατα λιμναία ιζήματα της περιοχής. Αποτελείται, βέβαια, από το οικοδομικό υλικό —κυρίως λάσπη— με το οποίο ήταν κατασκευασμένα τα διάφορα χτίσματα του οικισμού. Για οικονομικούς λόγους πρέπει κανείς να υποθέσει ότι όλη αυτή η οικοδομική λάσπη προέρχεται από την άμεση γειτονιά της θέσης. Η τούμπα θα μπορούσε να ανέβει σε ύψος μόνο αν κανείς έσκαβε χώμα από γύρω της και το συσσώρευε, υπό τη μορφή χτισμάτων, επάνω της. Και το χώμα αυτό δεν ήταν τα πρόσφατα λιμναία ιζήματα, αλλά ένα χώμα γενετικά σχετιζόμενο με την αργιλλόμαργα που βρίσκεται σήμερα αμέσως κάτω από τα πρόσφατα λιμναία. Η συσσώρευση των πρόσφατων λιμναίων πρέπει να άρχισε σε κάποια χρονική στιγμή αφού η τούμπα έφτασε στο μεγαλύτερο ύψος της.

Το σημαντικό συμπέρασμα από τα παραπάνω είναι ότι η αρχική εγκατάσταση στο Μεγάλο Νησί Γαλάνης έγινε πάνω στη στεγνή επιφάνεια της ανοιχτόχρωμης αργιλλόμαργας. Στο συγκεκριμένο χώρο της ανασκαφής η παλιότερη εγκατάσταση έγινε σε ένα επίπεδο που κάποτε, κατά τη διάρκεια των επομένων χιλιετιών, βρέθηκε κάτω από τα νερά της λίμνης. Η στάθμη του νερού, δηλαδή, όταν χρησιμοποιούνταν ο χώρος, ήταν σημαντικά χαμηλότερη —τουλάχιστον μισό μέτρο— από ό,τι σε κατοπινότερα χρόνια, και, επομένως, η λίμνη πιο περιορισμένη. Το κρίσιμο ερώτημα είναι σε πόση απόσταση από τον κατοικημένο χώρο βρισκόταν η όχθη της λίμνης. Δεδομένων των μικρών κλίσεων που επικρατούν στον πυθμένα της λεκάνης, μία στάθμη χαμηλότερη έστω και μισό μέτρο μόνο θα μπορούσε να σημαίνει ότι ο οικισμός βρισκόταν σε απόσταση χιλιομέτρων από τη λίμνη. Η λίμνη, μάλιστα, θα μπορούσε να μην υπάρχει και καθόλου. Ακριβής απάντηση στο ερώτημα αυτό δεν μπορεί να δοθεί προτού γίνει λεπτομερειακή τοπογράφηση της τούμπας και αναλυθούν καρότα ιζημάτων από τον πρώην βυθό.

Το συμπέρασμα αυτό δεν προξενεί έκπληξη. Θα ήταν πολύ περίεργο αν η προϊστορική κοινότητα είχε αναπτυχθεί σε μία νησίδα περιτριγυρισμένη από βάλτους και εδάφη που βρέχονταν. Είναι κανόνας σχεδόν अपαραβάτος ότι οι πρώιμες (Νεολιθικές) αγροτικές εγκαταστάσεις στην ανατολική Μεσόγειο έγιναν μακριά από

εδάφη που βρέχονταν τακτικά. Προτιμήθηκαν, αντίθετα, εδάφη στεγνά και ελαφριά, που είχαν προέλθει από την αποσάθρωση μαλακών ασβεστολίθων, όπως η μάργα (π.χ. Jarman και Webley 1975: 180-181, Halstead 1977: 24, Fotiadis 1985: 138). Η εγκατάσταση στο Μεγάλο Νησί Γαλάνης, που, σύμφωνα με τις επιφανειακές ενδείξεις, έγινε στη «Μέση Νεολιθική», δε φαίνεται να αποτελεί εξαίρεση στον κανόνα. Αυτό που είναι ίσως πιο ενδιαφέρον είναι ότι πολλές από αυτές τις θέσεις βρέθηκαν αργότερα, τουλάχιστον στα ιστορικά χρόνια, μέσα ή πολύ κοντά σε βάλτους (π.χ. λεκάνη της Δράμας: Greig και Tumer 1974: 197-199· λεκάνη των Σερρών: Fotiadis 1985: 132-143· Νέα Νικομήδεια: Bintliff 1976· πρβ. Dennell 1978: 134-135 για την περιοχή της Νόβα Ζαγοράς). Ο μηχανισμός που επέφερε την άνοδο στη στάθμη του νερού και τις πολύ σημαντικές συνέπειές της για το φυσικό τοπίο, την αγροτική οικονομία, τη διασπορά του πληθυσμού και όλα τα επακόλουθά τους, ο μηχανισμός αυτός για την ώρα δεν είναι απόλυτα κατανοητός, και η χρονολόγηση της μεταβολής παραμένει αβέβαια. Οι συνθήκες στην Κίτρινη Λίμνη λόγω του αριθμού των προϊστορικών θέσεων, της διάταξής τους και της καλής μέχρι σήμερα διατήρησής τους, είναι ιδεώδεις για τη μελέτη αυτού του φαινομένου. Ήδη από τα φετινά δεδομένα φαίνεται πιο πιθανό ότι η περιβαλλοντική μεταβολή έγινε κατά τη διάρκεια της κατοίκησης του χώρου στο Μεγάλο Νησί Γαλάνης, και ότι η λίμνη είχε φτάσει στα πόδια της τούμπας στην «Πρώιμη Εποχή του Χαλκού». (Στην περίπτωση αυτή η αλλαγή θα μπορούσε να έχει κλιματικές αιτίες· π.χ. Fotiadis 1985: 109-114, Barker 1985: 61). Η πρόταση αυτή θα αποτελέσει μία από τις υποθέσεις εργασίας στο μέλλον. Τονίζεται ότι οι απαντήσεις που θα δοθούν από την τοπική έρευνα θα έχουν σημασία για ένα πρόβλημα που αφορά σε πολύ μεγαλύτερο χώρο.

Η φετινή έρευνα δεν είχε μόνο γεωαρχαιολογικούς στόχους και αποτελέσματα. Από τα πιο εντυπωσιακά ευρήματα είναι η ασυνήθιστα μεγάλη ποσότητα και ποικιλία λίθινων εργαλείων και υποπροϊόντων της κατεργασίας τους. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τα λειασμένα εργαλεία, αλλά και για τα πελεκητά. Για τα δεύτερα τα κύρια υλικά είναι διάφορες ποικιλίες πυριτόλιθου, υπάρχει όμως και λίγος χαλαζίας και αρκετός οψιανός. Ένα κομμάτι μεγάλης κροκάλας πολύ καθαρού χαλαζία πιθανόν προέρχεται από μία φλέβα του υλικού στις οροσειρές που πλαισιώνουν την περιοχή από τα ανατολικά (ταύτιση πηγής από το γεωλόγο Βασίλη Πλαστήρα). Η γενική εντύπωση από την πρώτη επαφή με τα πελεκητά εργαλεία είναι πως δουλεύονταν και ξαναδουλεύονταν πολλές φορές, μέχρι που γίνονταν μικροσκοπικά. Υπάρχει επίσης μεγάλη ποσότητα απολεπισμάτων, ελάχιστοι πυρήνες, και σχεδόν καθόλου κροκάλες πρώτης ύλης. Όλα αυτά μαζί δείχνουν ίσως ότι η προμήθεια πρώτης ύλης για πελεκητά εργαλεία έγινε ύστερα από κάποιο χρονικό σημείο σχετικά δύσκολη —μία άλλη υπόθεση εργασίας που θα διερευνηθεί στο μέλλον.

Ασυνήθιστα μεγάλη είναι η ποσότητα των κομματιών που αναγνωρίστηκαν σαν τμήματα λειασμένων εργαλείων (μυλόπετρες, πελέκεις, σμίλες, κλπ.). Η μιάμιση ντουζίνα πετρωμάτων που αντιπροσωπεύονται (γνεύσιοι, σερπεντινίτες, γρανίτες, αμφιβολίτες, ψαμμίτες, ασβεστόλιθος, κλπ.) προέρχονται από μία περιοχή ακτίνας

όχι μεγαλύτερης των 20 χλμ., αν και η παρουσία εξωτικών πετρωμάτων δεν αποκλείεται (Β. Πλαστήρας). Δείγματα έχουν υποβληθεί στο ΙΓΜΕ για πετρογραφική ανάλυση. Η ασυνήθιστα μεγάλη ποσότητα κομματιών λειασμένων εργαλείων που αναγνωρίζονται οφείλεται ως ένα σημείο στο γεγονός ότι τα ξένα πετρώματα ξεχωρίζουν πολύ εύκολα στο τοπικό έδαφος. Πολλά μικρά, άμορφα κομμάτια αναγνωρίστηκαν στο υπόλειμμα του νεροκόσκινου, και πιθανόν αποτελούν υποπροϊόντα τοπικής κατεργασίας της πρώτης ύλης. Η μελλοντική έρευνα θα ασχοληθεί με τη διερεύνηση πολλών όψεων του συστήματος παραγωγής και κατανάλωσης των λειασμένων εργαλείων —μία πολύ παραμελημένη πλευρά της ελληνικής προϊστορίας.

Όπως ειπώθηκε προηγουμένως, οι αποθέσεις που ανασκάφτηκαν φέτος στο Μεγάλο Νησί Γαλάνης σχηματίστηκαν στην περιφέρεια του κατοικημένου χώρου. Ο ρόλος της λιθόστρωσης δεν είναι για την ώρα σαφής. Οι μεγάλες ποσότητες από κομματιασμένα σκεύη, εργαλεία, υπολείμματα τροφών, και υποπροϊόντα από κατασκευαστικές διαδικασίες δείχνουν, όμως, ότι οι αποθέσεις σχηματίστηκαν από τη συσσώρευση απορριμάτων. (Ακόμα και η «λιθόστρωση» θα μπορούσε να είναι ένας λιθοσωρός, που προήλθε από τον καθαρισμό του κατοικημένου χώρου στο κεντρικό μέρος του οικισμού). Συσσώρευση απορριμάτων είναι, φυσικά, αυτό ακριβώς που θα περίμενε κανείς στην περιφέρεια του κατοικημένου χώρου. Στον καθαυτό κατοικημένο χώρο, κατ' αντίθεση, θα περίμενε κανείς ότι οι αποθέσεις είναι γενικά πολύ πιο φτωχές σε κινητό αρχαιολογικό υλικό και κυριαρχούνται από μπαζώματα οικοδομικού υλικού, και καθαρά δάπεδα κλειστών και ανοιχτών χώρων με μόνιμες κατασκευές. Οι διαφορές αυτές στη χρήση του χώρου απομένουν να εξακριβωθούν στις επόμενες ανασκαφικές περιόδους. Πιο ενδιαφέρον ακόμα απομένει να εξακριβωθεί αν η προϊστορική κοινότητα επισύναπτε κάποια συμβολική σημασία στο φράγμα των απορριμάτων που υψώνονταν στην περιφέρειά της και την περιέβαλλε.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Barker, G., 1985, *Prehistoric Farming in Europe*.
 Bintliff, J. L., 1976, The plain of western Macedonia and the Neolithic site of Nea Nikomedeia. *Proceedings of the Prehistoric Society* 42: 241-262.
 Γ.Υ.Σ., 1970, Ελλάς 1:50.000, φύλλο Κοζάνη. Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού.
 Dennell, R. W., 1978, *Early Farming in Bulgaria from the VIth to the IIIrd Millennium B.C.* British Archaeological Reports 45.
 Fotiadis, M., 1985, *Ecology, Economy and Settlement among Subsistence Farmers in the Serres Basin, 5000-1000 B.C.* Ph. D. διατρ., 8516603.
 Greig, J. R. A., and J. Turner, 1974, Some pollen diagrams from Greece and their archaeological significance. *Journal of Archaeological Science*, 1: 177-194.
 Halstead, P., 1977, Prehistoric Thessaly: the submergence of civilisation. *Mycenean Geography. Proceedings of the Cambridge Colloquium, September 1976*, 23-29.
 Jarman, M. R. και D. Webley, 1975, Settlement and land use in Capitanata, Italy. *Palaeoeconomy* 177-221.

- Καραμήτρου-Μεντεσίδη, Γ., 1986, Προϊστορικοί οικισμοί Κίτρινης Λίμνης (Σαριγκιόλ) Κοζάνης. Αμνητός, τμητικός τόμος για τον καθηγητή Μ. Ανδρόνικο, 391-416.
- Υ.Σ.Σ.Υ.Ε.Μ., 1952, Έλος Σαρή-Γκιόλ 1:10.000. Υπουργείον Δημοσίων Έργων. (Αδημοσίευτος χάρτης στην Υ.Ε.Β. Κοζάνης χαρτογράφηση 1937, 1:5.000).

Μιχάλης Φωτιάδης

Βοστώνη,
Πανεπιστήμιο